

INTERNATIONAL CONFERENCE
“Global Horizons in Philology and Pedagogy: Experiences of Turkic Nations”
September 25, 2025

TERMİNOLOJİ SİSTEMİN FORMALAŞMASINDA BEYNƏLXALQ TƏSİRLƏR

Yusifova Fidan Elxan qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
“Azərbaycan dilçiliyi” kafedrasının müəllimi
E-mail: yusifovaf@gmail.com

Xülasə

Müasir dövrün ən aktual dilçilik problemlərindən biri də qloballaşma şəraitində terminoloji sistemlərin xarici təsirlərlə necə formalaşdığı və bu təsirlərin milli dillərin strukturuna necə sirayət etdiyidir. Elmi-texniki tərəqqi, beynəlxalq elmi əlaqələrin genişlənməsi, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı və müxtəlif sahələr üzrə beynəlxalq əməkdaşlıq nəticəsində dünya dilləri arasında qarşılıqlı əlaqələr daha da intensivləşmişdir. Bu prosesin nəticəsində yeni anlayış və konsepsiyaların ifadəsi üçün dillərə kütləvi şəkildə yeni terminlər daxil olmaqla, bir çox hallarda isə bu terminlər digər dillərdən birbaşa və ya adaptasiya olunmuş şəkildə mənimsənilməkdədir. Hazırkı məqalədə terminoloji sistemlərin formalaşmasında beynəlxalq təsirlərin mahiyyəti, bu təsirlərin Azərbaycan dili nümunəsində təzahürü və milli terminoloji mühitə təsiri geniş şəkildə təhlil edilir. Eyni zamanda, alınma terminlərin mənimsənilməsi yolları, dilə uyğunlaşdırılması mexanizmləri və bu prosesin yaratdığı problemlər nəzərdən keçirilir. Məqalədə həmçinin milli terminoloji sistemin qorunması və inkişaf etdirilməsi üçün müəyyən elmi və praktik təkliflər də irəli sürülür.

Açar sözlər: Terminoloji sistem, beynəlxalq təsir, alınma terminlər, qloballaşma, dil siyasəti, standartlaşdırma.

Abstract: One of the most pressing issues in modern linguistics is how terminological systems are shaped under the influence of globalization and how these external influences penetrate the structure of national languages. Scientific and technological progress, the expansion of international academic cooperation, the rapid development of information and communication technologies, and the intensification of international collaboration across various fields have significantly increased linguistic interactions between languages. As a result, languages are increasingly incorporating new terms to express emerging concepts and phenomena, many of which are borrowed directly or adapted from other languages. This article explores the nature of international influences on the formation of terminological systems, their manifestation in the context of the Azerbaijani language, and their impact on the national terminological environment. It also examines the mechanisms through which borrowed terms are assimilated and adapted into the language, along with the challenges arising from this process. Furthermore, the article proposes specific scientific and practical recommendations for protecting and developing the national terminological system.

Keywords: Terminological system, international influence, borrowed terms, globalization, language policy, standardization.

Аннотация: Одной из наиболее актуальных проблем современной лингвистики является то, каким образом в условиях глобализации формируются терминологические системы под влиянием внешних факторов и как эти влияния проникают в структуру национальных языков. Научно-технический прогресс, расширение международных научных связей, стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий, а также активизация международного сотрудничества в различных сферах способствовали усилению языковых

контактов между народами. В результате этого процесса в языки массово проникают новые термины для обозначения новых понятий и явлений, причём во многих случаях они заимствуются напрямую или адаптируются из других языков. В данной статье подробно анализируется сущность международного влияния на формирование терминологических систем, особенности проявления этого влияния на примере азербайджанского языка, а также его воздействие на национальную терминологическую среду. Также рассматриваются способы усвоения заимствованных терминов, механизмы их адаптации к языку и проблемы, возникающие в этом процессе. Кроме того, в статье предлагаются конкретные научные и практические рекомендации по защите и развитию национальной терминологической системы.

Ключевые слова: Терминологическая система, международное влияние, заимствованные термины, глобализация, языковая политика, стандартизация.

Dilin əsas funksiyalarından biri real aləmi və insan fəaliyyətini əks etdirmək, bu sahədə yaranan yeni anlayışları və hadisələri müvafiq leksik vahidlər vasitəsilə ifadə etməkdir. Xüsusilə elmi və texniki sahələrdə bu funksiya daha da vacib və zəruri xarakter daşıyır, çünki müasir dövrdə yaranan yeni texnologiyalar, elmi nailiyyətlər və sosial-iqtisadi proseslər daim yeni terminlərin meydana gəlməsini tələb edir. Terminlər elmi biliklərin ifadə olunmasında dəqiqliyi təmin edən və mütəxəssislər arasında ortaq anlaşıma yaradan əsas vasitələrdir. Bu baxımdan terminoloji sistemin necə formalaşdığı, hansı amillərin onun inkişafına təsir göstərdiyi və milli dil sisteminə necə inteqrasiya olunduğu məsələləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Son onilliklərdə baş verən qloballaşma prosesi və beynəlxalq səviyyədə informasiyanın sürətli dövrünü nəticəsində dünya dilləri arasında intensiv qarşılıqlı təsir müşahidə olunmaqdadır. Bu təsirin ən bariz formalarından biri də terminoloji sistemlərə olan təsirdir. Beynəlxalq səviyyədə istifadə olunan terminlərin müxtəlif dillərə daxil olması və bu dillərin öz terminoloji sistemlərini bu təsirlərə uyğunlaşdırması, eləcə də bəzən bu təsirlərə tənqidi yanaşa bilməməsi nəticəsində milli terminoloji sistemlər bir sıra problemlərlə üzləşir. Terminoloji sistem dedikdə müəyyən bir elm, texnika və ya peşə sahəsində istifadə olunan terminlərin məntiqi şəkildə qurulmuş və müəyyən əlaqələr əsasında sistemləşdirilmiş forması başa düşülür. Bu sistem yalnız terminlərin sadə toplusu deyil, həm də həmin terminlərin anlamlarının bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətini və struktur əlaqələrini özündə əks etdirən bir anlayışlar şəbəkəsidir. Terminoloji sistemin əsas funksiyalarına aşağıdakılar daxildir:

- Elm və texnikanın müxtəlif sahələrində dəqiq və aydın kommunikasiya təmin etmək;
- Yeni bilik və informasiya mübadiləsində anlaşılmaqların qarşısını almaq;
- Elmi və texniki sənədlərin, dərsliklərin, təlim materiallarının hazırlanmasında normativ baza rolunu oynamaq.

Bu funksiyaların effektiv icrası üçün terminoloji sistemlərin sabit, məntiqli və milli dilin qaydalarına uyğun şəkildə qurulması olduqca vacibdir. Beynəlxalq təsirlər, əsasən, texnoloji yeniliklər, beynəlxalq təşkilatların normativ sənədləri, akademik ədəbiyyatlar, tərcümə fəaliyyəti və qlobal mediada yayımlanan informasiya vasitəsilə həyata keçirilir. Bu təsirlər nəticəsində dünya dilləri, xüsusilə inkişaf etməkdə olan və regional statusa malik dillər, öz leksik fonduna digər dillərdən, xüsusilə ingilis, fransız, alman və rus dillərindən alınma terminlər daxil edir. Beynəlxalq təsirlərin əsas səbəbləri bunlardır:

- Qloballaşma – ölkələrin iqtisadi, siyasi və mədəni sahədə bir-birinə daha da yaxınlaşması nəticəsində ümumi terminoloji fondun yaranması;
- Elmi informasiya mənbələrinin xarici dillərdə olması – əksər elmi jurnallar, monoqrafiyalar və konfrans materiallarının ingilis dilində nəşr olunması;

- Texnologiyaların sürətli inkişafı – yeni texnoloji məhsulların və anlayışların adlarının tez bir zamanda dünya dillərinə yayılması.

Alınma terminlərin dilə daxil olmasının müxtəlif yolları mövcuddur. Bəzi hallarda terminlər birbaşa şəkildə, heç bir fonetik və ya morfoloji dəyişiklik edilmədən qəbul olunur. Bəzi hallarda isə uyğunlaşdırılaraq, yəni milli dilin fonetik və qrammatik qaydalarına uyğunlaşdırılaraq istifadəyə verilir. Bu proseslər aşağıdakı kimi təsnif edilə bilər:

- Fonetik uyğunlaşma – termin milli dilin fonetik normasına uyğunlaşdırılır: *software* → *softver* → *proqram təminatı*;
- Morfoloji uyğunlaşma – alınma söz milli dilin şəkilçi və hallanma sistemində uyğunlaşdırılır: *manager* → *menecer*;
- Semantik uyğunlaşma – alınma terminə yaxın mənalı milli söz tapılır və o istifadə olunur: *platform* → *platforma*.

Azərbaycanda bu sahədə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyası fəal şəkildə çalışır, lakin bəzi hallarda yeni terminlərin uyğunlaşdırılması gecikir və ya praktiki olaraq tətbiq olunmur.

Azərbaycan dili son onilliklərdə böyük miqyasda alınma terminlərlə zənginləşmişdir. Xüsusilə informasiya texnologiyaları, maliyyə, hüquq, təhsil və tibb sahələrində bu təsir daha qabarıq şəkildə müşahidə olunur. Məsələn:

- IT sahəsində: *login*, *browser*, *software*, *server*, *link*, *startup* və s.
- İqtisadi sahədə: *devalvasiya*, *inflyasiya*, *marketing*, *menecment* və s.
- Tibbdə: *vaksin*, *virus*, *transplantasiya*, *antibiotik* və s.

Bu sözlər ya olduğu kimi istifadə olunur, ya da müəyyən fonetik-morfoloji dəyişikliklərlə dilə daxil edilir. Lakin bu terminlərin bəziləri hələ də ümumişlək hal almayıb və normativ baxımdan qeyri-sabitdir. Beynəlxalq təsirlər nəticəsində milli dillərdə, o cümlədən Azərbaycan dilində terminoloji sistemlərin formalaşması labüd və qaçılmaz bir prosesdir. Terminoloji sistemin beynəlxalq təsirlər altında formalaşmasında müxtəlif uyğunlaşma modelləri tətbiq olunur. Bu modellər terminlərin mənimsənilməsi və normallaşdırılması prosesində xüsusi rol oynayır:

a) Transliterasiya modeli:

Bu modeldə alınma terminlər orijinal dilindəki yazılışına uyğun olaraq milli dilin əlifbası ilə ifadə olunur. Məsələn:

- *computer* → “kompyuter”
- *monitor* → “monitor”

Bu halda söz orijinal formasına yaxın qalır, lakin milli fonetik sistemə uyğunlaşdırılır.

b) Tərcümə modeli (kalkalama):

Terminlər semantik mənada tərcümə edilir. Bu yanaşma dilin daxili imkanlarının qorunmasını və yeni anlayışların milli dillə ifadəsini təmin edir.

- *software* → “proqram təminatı”
- *cloud computing* → “bulud hesablamaları”

c) Adaptasiya modeli:

Bu modeldə alınma termin həm fonetik, həm morfoloji baxımdan milli dilə uyğunlaşdırılır.

- *manager* → “menecer”
- *marketing* → “marketing”

d) Daxili termin yaratma modeli:

Bu yanaşma milli dilin öz imkanlarından istifadə edərək yeni terminlərin yaradılmasını nəzərdə tutur. Məsələn, yeni anlayışlar üçün kök sözlərə şəkilçilər artırılaraq yeni terminlər yaradılır:

- “görünüş+çi” → “görünüşçü” (vizualist əvəzinə)

Terminologiyanın beynəlxalq standartlara uyğun inkişafı üçün müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar fəaliyyət göstərir. Bu təşkilatlar yeni anlayışların terminləşdirilməsi, çoxdilli lüğətlərin hazırlanması və terminoloji bazaların yaradılması istiqamətində mühüm töhfələr verir.

Əsas təşkilatlar:

- ISO (International Organization for Standardization): ISO 704 və ISO 1087 kimi sənədlərlə terminoloji işin əsas prinsiplərini müəyyən edir.
- UNESCO: Milli dillərin qorunması və terminoloji irsin inkişafı sahəsində təşəbbüslərlə çıxış edir.
- Infoterm (International Information Centre for Terminology): Terminologiya üzrə beynəlxalq əməkdaşlıq platformasıdır.
- IATE (InterActive Terminology for Europe): Avropa İttifaqına aid çoxdilli terminoloji məlumat bazasıdır.

Bu təşkilatların tövsiyələri və standartları milli terminoloji komissiyalar üçün mühüm metodoloji baza yaradır. Terminoloji sistemin qeyri-sabitliyi və nizamsız şəkildə alınma terminlərlə zənginləşməsi nəticəsində “terminoloji xaos” adlandırılan vəziyyət meydana çıxır. Bu, həm dilin strukturu, həm də cəmiyyətin informasiya qəbulu baxımından ciddi problemlərə yol açır:

- Eyni anlayış üçün bir neçə fərqli termin (məsələn: *dəstəkləyici proqram, yardımçı proqram, utility software*)
- Terminlərin səhv anlamda işlədilməsi
- Akademik və praktiki sənədlərdə terminlərin fərqli şəkildə təqdim olunması
- Təhsil prosesində terminlərin ziddiyyətli formada öyrədilməsi

Bu səbəbdən terminoloji sistemin vahid standartlar əsasında tənzimlənməsi vacibdir. Qloballaşmanın təsiri altında milli dilin özünəməxsusluğunu qoruyub saxlaması üçün terminoloji sahədə xüsusi tədbirlərin görülməsi labüddür. Milli terminoloji irsin qorunması yalnız lüğətçilik fəaliyyəti ilə məhdudlaşmamalı, həm də aşağıdakı istiqamətləri əhatə etməlidir:

- Termin yaradıcılığı üzrə təlim proqramları: Dilçi alimlər, mütəxəssislər və tərcüməçilər üçündür.
- Milli terminoloji bazaların yaradılması və rəqəmsallaşdırılması
- Ali məktəblərdə terminologiya fənninin tədrisi
- İctimaiyyətə açıq terminoloji portalların yaradılması
- Media və nəşriyyatlarda normativ terminologiyadan istifadənin təşviqi

Terminlər yalnız elmi diskursun deyil, həm də tərcümə fəaliyyətinin əsas elementlərindən biridir. Tərcüməçilər üçün terminoloji biliklər aşağıdakı səbəblərdən vacib sayılır:

- Anlayışların səhv tərcümə edilməsinin qarşısını almaq
- Sahəvi uyğunluğu təmin etmək
- Mətnə terminoloji ardıcılığı qorumaq

Bu məqsədlə linqvistika və tərcümə ixtisaslarında “Terminologiya nəzəriyyəsi” və “Peşəkar terminlərlə iş” adlı fənlərin tədrisi əhəmiyyətlidir. Bu prosesin düzgün idarə olunması və tənzimlənməsi nəticəsində milli dil sistemi həm beynəlxalq informasiya dövriyyəsində fəal iştirak edə, həm də öz linqvistik orijinallığını qoruyub saxlaya bilər. Terminoloji sistemin formalaşması yalnız dilçilərin və alimlərin deyil, həm də dövlətin, təhsil müəssisələrinin və media orqanlarının birgə fəaliyyətini tələb edən kompleks və davamlı bir fəaliyyətdir. Bu istiqamətdə məqsədyönlü addımlar atılarsa, həm milli terminologiya inkişaf edər, həm də Azərbaycan dili elmi və texnoloji proseslərə daha uyğun şəkildə inteqrasiya olunur.

INTERNATIONAL CONFERENCE
“Global Horizons in Philology and Pedagogy: Experiences of Turkic Nations”
September 25, 2025

Ədəbiyyat

1. Vüqarlı, M. (2020). Qloballaşma dövründə terminologiya və milli dil. Bakı: Şərq-Qərb Nəşriyyatı.
2. Cabré, M.T. (1999). Terminology: Theory, Methods, and Applications. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
3. Sager, J.C. (1990). A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam: John Benjamins.
4. Əhmədov, R. (2015). “Texniki terminlərin Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılması məsələləri”, Elmi axtarışlar jurnalı, №4, s. 67–74.
5. European Association for Terminology (EFT): www.eft-aet.net